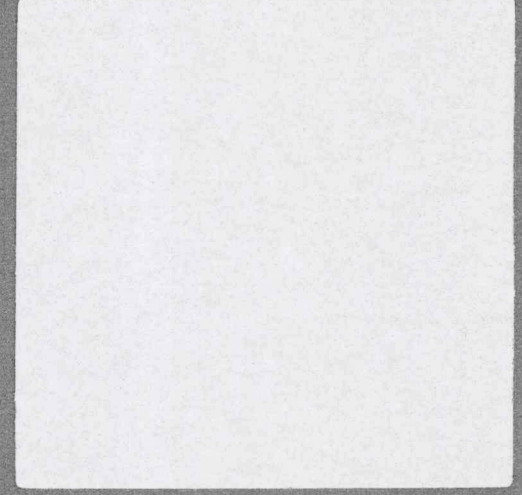
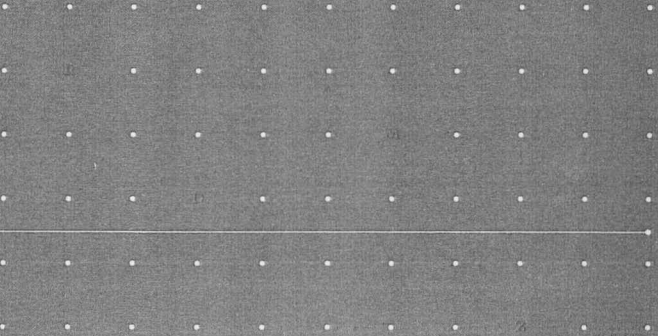
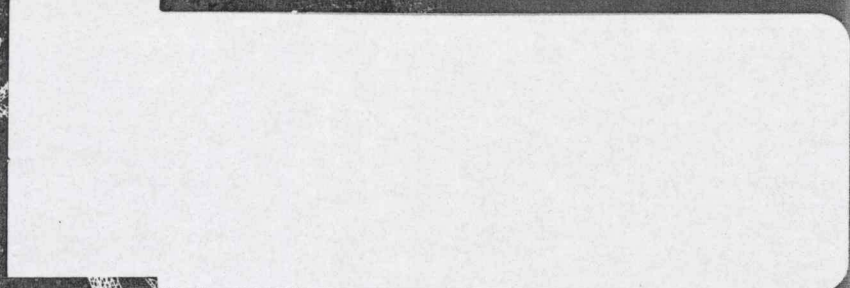

1 110525182003

#5 197
62
21-2-2007

datum in procedure:

03 FEB. 2005

datum aanwijzing:

21 FEB. 2007

errata:

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd dorpsgezicht **Abbenbroek**
gemeente Bernisse (Zuid-Holland)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

*Foto: zicht op de voormalige Voorstraathaven van
Abbenbroek; de kern van waaruit Abbenbroek is
ontwikkeld, nu ingericht als plantsoen.*

BERNISSE, ABBENBROEK

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Abbenbroek te Bernisse als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

INLEIDING

Algemene typering

Het beschermd dorpsgezicht Abbenbroek wordt gevormd door een in de Middeleeuwen als een zogenoemd 'voorstraathavendorp' tot ontwikkeling gekomen nederzetting, waarvan de functioneel-ruimtelijke aspecten in de loop van de 19^e en 20^e eeuw ingrijpend van karakter zijn veranderd, maar waarvan een groot deel van die 19^e- en vroeg 20^e-eeuwse ruimtelijke inrichting nog goed herkenbaar is. De kom van de Voorstraathaven wordt 'Ring' genoemd, maar deze ring is morfologisch niet verwant aan de zogenoemde kerkringen, die elders in de omgeving voorkomen. De Voorstraathaven zelf is afgesloten door middel van een dam. Hij is ingericht als een plantsoen met een waterpartij en een van gazon en boombeplanting voorzien talud, terwijl boven het water een muziektent is gebouwd. De in feite rechthoekige Ring is omgeven door een ongeveer halfrond verlopende achterstraat, waarlangs aan de Ringzijde schuren liggen.

De rond de Voorstraathaven, op dijkniveau gelegen, vrijwel aaneengesloten, meest kleinschalige bebouwing gaat via een korte verbindingsstraat over naar een lager gelegen achterland met een relatief wijde, ijl bebouwde ruimte, het Kerkplein. In het westen daarvan ligt een 15^e-eeuws kerkgebouw met kerkhof. De overige bebouwing van het Kerkplein omvat zowel agrarische als 'burgerlijke' elementen.

De Gemeenlandsedijk, die de basis van de nederzetting is, en het buitendijkse deel van de haven zijn bij de Voorstraathaven (vrijwel) aaneengesloten bebouwd, maar spoedig daar voorbij gaat de bebouwing over in (jongere) vrijstaande panden.

Rond de oude kern zijn na de Tweede Wereldoorlog enkele wijkjes met nieuwbouwwoningen tot ontwikkeling gekomen.

Datering plannen en uitvoering

De ruimtelijke structuur van het dorp Abbenbroek ontwikkelde zich - behalve misschien voor zover het de rechthoek van de Ring betreft - vanaf de 13^e eeuw tot na de Tweede Wereldoorlog op organische en regionaal-traditionele wijze. De Ring kwam tot stand als een kade rond het haventje en verraadt door zijn geometrische plattegrond een niet-toevallige ontwikkeling.

Beknopte motivering

Het beschermd dorpsgezicht Abbenbroek wordt gevormd door een vrij schaarse variant van de in het zuidwesten van het land overigens op ruime schaal voorkomende voorstraatdorpen. Bij deze variant is de zeedijk landinwaarts rond een havenkom - mogelijk tot stand gebracht in een getijdegeul - gelegd. Op de zo ontstane lus in de dijk ontstond 'voorstraatbebouwing'. Het voorstraathavendorp Abbenbroek kan dan ook worden beschouwd als een tussenvorm tussen de voorstraatnederzettingen en de damnederzettingen. De ruimtelijke ontwikkelingen in de nederzetting zijn relatief vroeg gestagneerd, waardoor de weg door de polder Abbenbroek nauwelijks werd bebouwd en de kerk een vrijwel solitair object bleef. Abbenbroek vertegenwoordigt dan ook een vroege fase in de ontwikkeling van nederzettingen in het zuidwestelijk klei- en getijdegeulengebied van Nederland.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Oorspronkelijke structuur

Abbenbroek is in de 13^e of de vroege 14^e eeuw tot ontwikkeling gekomen als kern op de in die tijd bekade gors of opwas, die nu 'Polder het Oude Land (van Abbenbroek)' wordt genoemd. Dankzij een slinger of lus in de kade - de huidige Gemeenlandsedijk - fungeerde de monding van een iets landinwaarts afgedamde kreek als haventje aan de toen druk bevaren Bernisse. Na de eerste bekading werden ook aanwassen tegen het Oude Land bedijkt (het Oude Nieuwland rond 1337 en het Nieuwland rond 1409), waardoor het achterland van de kern aanzienlijk werd uitgebreid.

Op de dijkbus rond de haven, maar ook langs de Gemeenlandsedijk zelf ontstond enige bebouwing, terwijl op enige afstand daarvan, landinwaarts, een kerkje tot stand kwam. Deze kerk vormt een opvallend element binnen de dorpsstructuur. Het gebouw dateert deels uit de 13^e, maar in hoofdzaak uit de 14^e en 15^e eeuw. Een gedeeltelijke instorting in 1747 werd gevolgd door herstel in 1754. Een belangrijk aspect aan de vroegere ontwikkeling van de kerk, en dus van Abbenbroek, is de bedevaartsfunctie. De bedevaarten leidden tot verruiming van het koor. De hoogtij viel voor circa 1520, maar met de reformatie was de pelgrimage definitief teneinde.

De drie kades rond de haven werden 'Ring' genoemd, hoewel er feitelijk sprake is van een rechthoekige structuur. In het verlengde van de haven, en mogelijk langs de voormalige kreek, ontwikkelde zich een landweg, de huidige Kerkweg, die een sterk slingerend beloop kent. De weg kreeg direct voorbij de Ring een ruim profiel, het Kerkplein. Rondom het plein kwam maar weinig bebouwing tot stand en het plein kent tot op heden een open karakter. Ten noorden van de kerk lag een kasteel. Dit 13^e-eeuwse kasteel stond aan een (veel later gegraven?) en inmiddels niet meer aanwezige, ronde vijver. Het kasteel moet op een strategisch punt nabij de Bernisse zijn gesticht en het vormde mogelijk een voedingsbodem voor het ontstaan van Abbenbroek. Er zijn nog slechts muurresten en fundamenten van het gebouw aanwezig. Ook van vroegere bebouwing aan de dijk is een deel niet meer in het veld aanwezig. Van der Aa (A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*) maakt omstreeks 1840 echter melding van aan de Gemeenlandsedijk Zuid gevonden fundamenten.

Een van de ruimtelijke gevolgen van de genoemde bekadingen in de 14^e en 15^e eeuw was dat de afwatering van het Oude Land via de kreek werd verruimd voor een noordelijker lopende watering, een uitlaat die tussen het Oude Land en het Oude Nieuwland kwam te liggen. De kreek verlandde en verdween totaal uit het landschap, behalve voor zover hij deel uitmaakte van de haven van Abbenbroek. De afwatering naar de Bernisse vond vervolgens plaats langs de Oudelandsche Watering, de Boezem en dan verder door een sluis in de Gemeenlandsedijk ten noorden van de kern.

De Bernisse verloor vanaf het midden van de 16^e eeuw snel aan betekenis als gevolg van verlanding en daarna door afdamming van de beide monden, rond 1600. En hoewel nog pogingen werden gedaan het water op diepte te houden en er nog enige sluisen werden aangelegd, was het neergaande tij niet te keren.

Als onderdeel van de pogingen de Bernisse open te houden werd in de 17^e eeuw de havenkom van Abbenbroek afgesloten door een spuisluis. Het bij vloed in de kom verzamelde water werd met eb geloosd door het openen van de sluisdeur, waardoor zand weggespoeld werd, maar op den duur mocht ook dit niet baten. Het gevolg was dat het haventje, inmiddels tot een spuiكوم vervallen, zijn betekenis verloor. En hiermee ook Abbenbroek. De oeverzone van de Bernisse werd bekaad, waarna de gorzen als cultuurgrond in gebruik werden genomen. Buitendijks kwam zelfs enige bebouwing tot stand, vooral aan de noordzijde van het havenkanaaltje dat in de gorzen uitgespaard was gebleven. De verlanding van de Bernisse had niet alleen gevolgen voor de scheepvaart, maar ook voor de afwatering. Al in de 16^e eeuw werden twee watermolens ingezet, waarna in 1613 een derde werd geplaatst. De molens bevonden zich ten zuidwesten van de kern. Een vierde exemplaar, een korenmolen, stond op de plaats van de huidige molen aan de Gemeenlandsedijk Zuid.

De bebouwingsdichtheid van Abbenbroek is in de loop van de eeuwen nauwelijks meer toegenomen en de Kadastrale Minuut uit 1819 laat zien dat aan het begin van de 19^e eeuw slechts aan de Ring vrijwel aaneengesloten bebouwing was. Wanneer ook de huidige toestand als uitgangspunt wordt genomen, kan worden gesteld dat de meeste panden haaks op de weg stonden, maar dat enkele exemplaren aan de zuidzijde een dwarse kap bezaten. De meeste 17e- en 18e-eeuwse huizen kenden één bouwlaag en hadden daar bovenop één laag (het zogenoemd 'verdiep') of soms twee (verdiep en zolder) lagen onder de kap. Verscheidene van deze panden bestaan nog, al zijn de gevels later gewijzigd. Voorbeelden van deze oude bebouwing zijn vermoedelijk onder meer Ring 2, 6, 16, 22 en 23.

Vrijwel alle panden aan de Ring hadden een verhoogde stoep met stoeppalen en/of hekwerk. Vooral aan de zuidzijde zijn hiervan nog verscheidene voorbeelden aanwezig. De panden aan de Ring waren op de dijklus gebouwd en kenden hierdoor een naar de Achterweg (noordzijde en zuidzijde) aflopend erf, waarop meestal een schuur stond. Er zijn nog verscheidene schuren aanwezig, waarvan kan worden aangenomen dat ze 17^e- en 18^e-eeuwse onderdelen bevatten.

De overigens spaarzame bebouwing van het Kerkplein omvatte in de 18^e eeuw, naast de grotendeels uit de 15^e eeuw daterende kerk, nog een aantal andere markante panden. De nog bestaande pastorie, schuin tegenover de kerk, is de opvolger van een ouder pand, dat vanwege bouwvalligheid in 1764 werd vervangen. Aan de dorpszijde, tussen deze pastorie en de Achterweg (zuidzijde) lag een boerderij, terwijl aan de tegenoverliggende noordzijde van het plein onder meer enkele woningen en het oude rechthuis stonden. Het rechthuis stamde oorspronkelijk uit 1645 en werd deels vernieuwd in 1772. Het pand werd in de tweede helft van de 19^e eeuw gemeentehuis, maar is na de Tweede Wereldoorlog gesloopt. Meer naar het westen - achter de kerk - lag het nog wel bestaande, zogenoemde Ambachtsherenhuis, dat in oorsprong vermoedelijk laat 16^e- of 17^e-eeuws is, maar dat in 1768 zeer ingrijpend werd verbouwd. De pastorie en het op een L-vormige plattegrond gebouwde Ambachtsherenhuis zijn elk twee bouwlagen met kapverdieping hoog. Beide zijn gedekt door schilddaken.

Ontwikkeling in de 19^e en 20^e eeuw

Vergelijking van de kaarten van 1819 en 1939 laat zien dat de ruimtelijke ontwikkelingen van Abbenbroek in die periode amper invloed hebben gehad op de dorpsplattegrond. Verdichting van de bebouwing binnen de kern vond nauwelijks plaats, terwijl de herinrichting van het belendende buitengebied relatief beperkt was gebleven. Wel waren hier enige, in de laatste jaren voor de oorlog (inmiddels verdwenen), kassen opgericht, wat verband hield met de tuinbouw ter plaatse. Aan de westzijde van het dorp bevonden zich bosschages, die zich in hoofdzaak als een scherm van zuid naar noord uitstrekten, terwijl elders rond het dorp op ruime schaal (hoogstam)boomgaarden voorkwamen.

Mede in verband met de geringe verdichting binnen de kern vond wel (ver)nieuwbouw plaats. Een aantal van de bestaande panden werd voorzien van nieuwe gevels, terwijl andere geheel werden vernieuwd. Aan de Ring werden in de 19^e eeuw onder andere de gevels van de nummers 2, 6, 14 en 22 ingrijpend vernieuwd, waarna in de eerste helft van de 20^e eeuw onder meer de nummers 3, 5(a) en 27 (grotendeels) werden herbouwd. In 1897 kwam op nummer 16 een vestiging van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, waarin onder meer een bibliotheek was opgenomen. De vernieuwingen in de 19^e (en de late 18^e) eeuw brachten in veel gevallen met zich mee dat de gevels werden gepleisterd en van een blokkenmotief werden voorzien. De 20^e-eeuwse nieuwbouw - deels woon-winkelpanden - bleef goed in schaal met de bestaande bebouwing.

Een aantal van de bij deze bebouwing behorende schuren aan de Achterweg werd in dezelfde periode vernieuwd of van een nieuwe betimmering voorzien. Kenmerkend zijn de schuren achter Ring nummer 17 (Achterstraat (zuidzijde) 7) en achter Ring 2 (Achterstraat (noordzijde) 2).

Een opmerkelijk object binnen de Ring is de in 1949 tot stand gekomen, zes-kantige muziektent, die boven het water van de havenkom werd gebouwd. Het gebouwtje rust op een betonnen constructie en is verder uitgevoerd in hout. Verder zijn hier de vijf betonnen boenstoepen opmerkelijk, die uit dezelfde tijd kunnen dateren.

Aan het Bleekveld, de noordzijde van het havenkanaal, werden verscheidene woningen vernieuwd, waaronder de nummers 1/hoek Gemeenlandsedijk Noord, 2/3 en 9. Ook aan de Gemeenlandsedijk werden in de 19^e en vroege 20^e eeuw vernieuwingen tot stand gebracht. Zo zijn aan de Gemeenlandsedijk Zuid markant de nummers 5, een woning met kenmerken van de Chaletstijl, en 10, een uit 1892 stammend (voormalig) zaalkerkje. Terwijl aan deze dijk Noord onder meer nummer 5 de aandacht trekt. Nog wat meer naar het noorden lag een in 1881 in gebruik genomen gemaal, dat ter vervanging diende van de drie watermolens, maar nu niet meer bestaat.

Aan het Kerkplein werd omstreeks 1900, aan de oostzijde tegen het toenmalige gemeentehuis, een schoolgebouwtje geplaatst. De beide panden werden aan het eind van de jaren zeventig gesloopt. De school was de opvolger van een in 1831 gestichte school met schoolmeesterswoning. Aan het Kerkplein 2 werd een bestaand boerderijtje in de tweede helft van de 19^e eeuw vernieuwd.

Relaties met omgeving

Tot de belangrijkste visuele relaties van Abbenbroek en zijn omgeving behoorden de zichten naar de kerktoren en de molen op de dijk, die als bakens in de ruimte fungeerden. Hiernaast was ook het 'scherm' van opgaande bomen aan de westzijde van het dorp een belangrijk aspect. Het vormde in feite een contrast met de 'ruimtelijkheid', die verder zo kenmerkend was.

De fysieke relaties met de omgeving werden vanouds vooral over de lokale landwegen en over water onderhouden. Het dorp bleef tamelijk geïsoleerd, daar het niet aan een doorgaande landweg lag. Het was in hoofdzaak ontsloten via de weg van Heenvliet naar Zuidland. De meeste wegen in en rond Abbenbroek werden vanaf het midden van de 19^e eeuw begrind. Later zijn ze van een teerslijtlaag voorzien. De waterweg werd na de verlanding van de haven verlegd naar het oosten, maar de betekenis was gering. Abbenbroek werd in 1906 iets beter bereikbaar door de tramlijn Rotterdam-Spijkenisse-Brielle, die het dorp op circa 1,5 kilometer afstand aan de noordzijde passeerde. In de jaren dertig werd iets ten noorden van deze trambaan de Provinciale Weg nummer 33 aangelegd, die voor verdere ontsluiting van Abbenbroek zorgde. Paard en wagen, de schuitverbinding en later de tram en de vrachtauto waren van belang voor het transport van fruit en groenten van Abbenbroek naar de markt.

HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER

Ruimtelijke hoofdkarakteristiek

Het oorspronkelijke karakter van Abbenbroek laat zich nog goed herkennen in de ruimtelijke structuur van het dorp, al zijn enige facetten mettertijd ten dele 'gewist'. Goed herkenbaar zijn de dijkstructuur en de hierin 'aangeluste' havenkom met de aanliggende bebouwing, die samen de hoofdkarakteristiek van dit type nederzetting vormen. Ook het 'hoofd' in de richting van de Bennisse, de kronkelige landinwaarts leidende weg en de op een ruim bemeten

terrein terzijde hiervan geplaatste kerk en de beide voor die plek grote herenhuizen zijn herkenbare en zeer typerende structurelementen.

De bebouwing binnen het gezicht wordt geheel bepaald door het conglomeraat van 17^e-, 18^e-, 19^e- en 20^e-eeuwse panden, die in veel gevallen zijn gebouwd op basis van oudere voorgangers.

Er bestaat een sterk contrast tussen het besloten karakter van de Ring en het transparante bebouwingsbeeld van het Kerkplein, van waaruit ook tegenwoordig nog enig zicht bestaat naar Polder het Oude Land van Abbenbroek. Een opmerkelijk fenomeen is het relatief groene dorpsbeeld, dat niet alleen is te danken aan de bomen aan de Ring, maar ook aan de (her)beplanting van het gebied rond en ten westen van de kerk, aan de rand van het beschermd gezicht. Een deel van deze hoog en halfhoog opgaande boombeplanting draagt de naam 'Sterrebos'.

Latere wijzigingen

Een deel van de naoorlogse ontwikkelingen in Abbenbroek is direct of indirect toe te schrijven aan de gevolgen van de stormvloed van 1953. Niet alleen werd schade toegebracht aan het dorp, maar ook werd met Zweedse hulp (tijdelijke) nieuwe huisvesting gerealiseerd. Enige straatnamen herinneren hier nog aan. De historische dorpsstructuur werd hierbij echter nauwelijks aangetast.

Een belangrijk punt bij de conservering van het dorp was dat de uit de jaren zeventig daterende nieuwe wegverbinding tussen Heenvliet en Zuidland op de voormalige dijk van Polder Nieuw Hoenderhoek werd aangelegd en niet op de Gemeenlandsedijk.

De belangrijkste wijziging binnen het beschermd dorpsgezicht wordt gevormd door de sloop van het oude gemeentehuis en de school van Abbenbroek aan de noordzijde van het Kerkplein en de hierop volgende bouw van het Dorpshuis. Dit naar de trant van rond 1980 tot stand gekomen pand is, ondanks de tamelijk bescheiden hoogte, als een forse inbreuk op de openheid en het karakter van het Kerkplein te bestempelen.

De inrichting, in de jaren zeventig en tachtig, als woongebieden van de zuidelijke en noordelijke flanken van het dorp zijn niet bijzonder storend, hoewel de wisselwerking met het achterland er wel blijvend door werd belemmerd.

Uit dit oogpunt is de jonge bebouwing aan het Sterrebos een belangrijker verlies: de sterke visuele relatie met de open Polder het Oude Land van Abbenbroek is - hoewel niet geheel verbroken - dan toch wel aanzienlijk kleiner geworden.

De grotendeels naoorlogse bebouwing aan de beide delen van de Gemeenlandsedijk voegt zich meestal naar de historische maat en rooilijn, terwijl ook de nieuwe panden aan de zuidzijde van het havenkanaal redelijk in het bestaande bebouwingsbeeld zijn ingepast. Ditzelfde geldt ook en vooral voor de woningen aan de Achterweg (zuidzijde), waar het contrast met de (geteerde) houten schuren aan de overzijde goed is verzacht door de vlakdekkende toepassing van donkere houten delen in de gevels.

BEGRENZING

De grens van het dorpsgezicht Abbenbroek wordt gevormd door de loop van de voormalige Bernisse in het oosten en het haaks daarop staande kanaal naar de havenkom en het aanliggende Bleekveld. Langs de Gemeenlandsedijk verwijdt het profiel van het gezicht zich. De grens strekt zich dan uit langs de Gemeenlandsedijk Noord, de Achterweg (noordzijde), het Kerkplein en de Wasastraat tot aan de Gracht. Via de oostzijde van de boomgaard en de Kerkweg loopt de grens naar de Wassenaarstraat, volgt dan de Achterweg (zuidzijde) en loopt ten slotte langs de Gemeenlandsedijk Zuid terug naar het Bleekveld.

De exacte begrenzing is aangegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/39/01.

NADERE TYPERING VAN TE BESCHERMEN WAARDEN

Meest waardevolle hoofdkenmerken

Als meest waardevolle hoofdkenmerken zijn te beschouwen de Ring, als aanvankelijk driezijdig bebouwde lus van de dijk rond een havenkom en het hiermee samenhangende flinke niveauverschil tussen de voor- en de achterzijde van deze bebouwing. Opmerkelijk is het nog steeds 19^e-eeuwse karakter van de Ring, dat onder meer te danken is aan de bepleistering van de vele oudere panden en aan de herinvulling op schaal.

Zeer waardevol is bovendien het ruimtelijke karakter van het Kerkplein, dat de zeer vroege economische stagnatie van de nederzetting illustreert. Een van de gevolgen hiervan was dat er nauwelijks versnippering van de gronden plaatsvond en dat de landadel zich er bleef ophouden.

Zeer belangrijk is verder het kerkgebouw, dat, zeker in de huidige gerestoreerde staat, als een eminente schakel in de typologie van de Scheldegotiek in de Noordelijke Nederlanden wordt beschouwd.

Hoofdstructuur

Behalve de Ring rond de havenkom, die als een variant van de voorstraat is te beschouwen, is ook de polderdijk (de huidige Gemeenlandsedijk) - waarvan de Ring in feite een onderdeel is - een belangrijk facet van de dorpsstructuur. De haaks hierop tot stand gekomen as van het Bleekveld is een uitbreiding van die structuur, die te danken is aan de bijna totale verlanding van de Bernisse. Parallel aan het Bleekveld loopt het oude havenkanaaltje, dat integraal deel is van de dorpsstructuur. Een belangrijk onderdeel van de hoofdstructuur zijn ook het Kerkplein en de slingerende Kerkweg, waarin de positie van de kern Abbenbroek in de Polder het Oude Land van Abbenbroek tot uiting komt.

Een opmerkelijk verschijnsel is het bebouwde 'eilandje' tussen de Gemeenlandsedijk Zuid en de twee dijkstoepen van de Achterweg (zuidzijde).

Verkavelingsstructuur

De inrichting van het terrein rond de havenkom moet planmatig zijn voorbereid: de plattegrond van de Ring is immers totaal rechthoekig. Dit planmatige karakter is echter voortgekomen uit een lokale traditie en kan dus niet als een doelbewuste, exclusieve stedenbouwkundige vormgeving worden beschouwd. De verkaveling aan de Ring is (vrijwel) haaks op de straat/kade gericht, terwijl de bebouwing - afgezien van een particuliere stoep - steeds direct aan de openbare ruimte grenst. Ook aan de achterzijde - aan de Achterweg - komen de meeste kavels recht op de weg uit. De meeste kavels zijn, ondanks de geringe omvang van de kern, relatief klein, wat samenhangt met het overwegend aaneengesloten karakter van de bebouwing. Langs de Gemeenlandsedijk en aan het Bleekveld liggen eveneens nogal kleine kavels, die echter een wat onregelmatiger patroon laten zien.

Buiten de Ring - en dus ook aan het Kerkplein - komen vooral meer en minder regelmatige blokkavels voor, waarop de schaarse bebouwing op geruime afstand van de openbare ruimte tot stand is gekomen. De voortuinen zijn belangrijk voor het ruimtelijke karakter van het plein.

Openbare ruimte en groenvoorziening

De waarden van de openbare ruimte en van de groenvoorziening zijn vooral gebaseerd op de aanwezigheid en de inrichting van de voormalige havenkom, het Kerkplein, het kerkhof en ook van het Sterrebos. De langwerpige havenkom, met het grastalud en de hierin opgenomen boombeplanting, de muziek-tent alsmede het vijftal boenstoepen dragen krachtig bij aan het historisch-ruimtelijk karakter en het bebouwingsbeeld van de Ring.

Van belang is ook de klinkerbestrating. Een zeer belangrijk aspect is hier tevens de aanwezigheid van stoepen en hekwerken. Van groot belang is het open karakter van het Kerkplein, waar zowel particulier als openbaar groen bijdraagt aan het beeld.

Het kerkhof en de prominente tuinen van de beide herenhuizen vormen het decor van het Kerkplein en de kerk. Dit ensemble, waarvan ook de kleine boerderij deel uitmaakt, bepaalt niet alleen het karakter, maar vertegenwoordigt ook een kenmerkende fase in de ruimtelijke ontwikkeling van Abbenbroek. Een wat rijkere beplanting met bomen, zoals die in de eerste helft van de 20e eeuw (nog) bestond, zou dit beeld kunnen versterken. Het groene 'bomenscherf' achter kerk en Ambachtsherenhuis, bij de Komweisingel en overgaand in het Sterrebos, vormt eveneens een belangrijk decor voor Abbenbroek, hoewel het niet overal door continuïteit met het verleden is verbonden. Zowel het kappen in Tweede Wereldoorlog als de overstroming van 1953 kan hier van grote invloed zijn geweest.

Bebouwing

De bebouwing binnen het beschermd dorpsgezicht Abbenbroek wordt beheerst door verschillende typen woningen, waarvan de meeste (in oorsprong) dateren uit de 17e tot en met de vroege 20e eeuw. De huizen hadden vaak (mede) een agrarische functie en soms is er dan ook duidelijk sprake van een (voormalige) dorpsboerderij. Dit is bijvoorbeeld het geval bij Ring 14.

De panden aan de Ring hebben meestal één of twee woonlagen en een verdieping onder de kap. Er komen zowel topgevels als lijstgevels voor; vele ervan zijn in de 19e en begin 20e eeuw gepleisterd en zo van imitatieblokken voorzien. In een aantal gevallen is in de 20e eeuw de begane grond ingericht als winkel, waarbij de ruimte-indeling van het pand en soms ook de gevelopeningen werden gewijzigd. De verdieping(en) bleven hierbij gewoonlijk intact, terwijl ook de bijna overal haaks op de straat staande kappen als zodanig bewaard bleven. Uitzonderingen op de haakse kappen zijn de panden Ring 15, 16 en 17. Zowel de panden aan de Ring als die aan de Gemeenlandsedijk zijn als dijkbebouwing te karakteriseren. De panden aan de Ring hebben een voor- en achtergang op hetzelfde niveau, terwijl de panden langs de Gemeenlandsedijk meestal een kelder met een gelijkvloerse uitgang aan de achterzijde hebben.

Geheel andere typen woningen zijn de eenlaagse arbeidershuizen aan het Bleekveld, waarvan de kappen evenwijdig aan de straat liggen, en de beide tweelaagse herenhuizen aan het Kerkplein. Binnen de kom bevinden zich nog enkele als zodanig herkenbare boerderijen, zoals het pand Kerkplein 2 en het bedrijf aan het Bleekveld 10.

Naast deze woonbebouwing komen ook enkele oudere voorzieningen voor, waaronder in het bijzonder twee kerken. De Nederlands-hervormde kerk wordt gekenmerkt door zijn toren met tentdak en door het steile zadeldak van het schip. Een vergroting van de kerk, rond 1500, was te danken aan zijn bedevaartsfunctie. De volledig bakstenen traceringen van de spitsboogvensters zijn bij een restauratie (circa 1930) opnieuw aangebracht, evenals de dwarskappen in het schip.

De andere kerk, het (voormalige) gereformeerde kerkje, ligt aan de Gemeenlandsedijk Zuid. Het was een eenvoudig zaalkerkje onder zadeldak, waarvan de functie nu nog duidelijk blijkt uit een inscriptie op de voorgevel: 'Van den opgang der sonne af! tot haeren nedergangh/zij de name des Heeren gelooft/Anno 1892'.

Van de overige voorzieningen zijn te noemen de winkelpanden aan de Ring 2, 3, 5/5a ('vleeschhouwerij', terrazzostoep), 26 en 27.

Als uitgangspunt voor de waardering van de bebouwing geldt het MIP-rapport uit 1995. Hiernaast en hiervan zijn echter nog verscheidene (andere) panden en objecten vermeldenswaardig. Zo omvat het beschermd gebied verscheidene niet in dit rapport voorkomende rijksmonumenten en ook vele beeldbepalende panden en objecten. Enige van de markantste hiervan zijn gecursiveerd.

De als zodanig geregistreerde rijksmonumenten zijn:

- *Kerkplein 4* (Herenhuis, pastorie, 18^e en 19^e eeuw);
- *Kerkplein 9a/b* (Ambachtsherenhuis, tuinaanleg, hekwerk, 17^e en 18^e eeuw);
- *Kerkplein 11* (Nederlands-hervormde kerk, voorheen de rooms-katholieke St. Egidius, driebeukig schip, exponent Scheldegotiek, laat 13^e en 15^e/16^e eeuw, toren begin 16^e eeuw, toegangshek begraafplaats, 19^e eeuw).

Van de overige beeldbepalende panden en objecten kunnen worden genoemd:

- *Achterweg (noordzijde) 2* (schuur, 19^e eeuw);
- *Achterweg (zuidzijde) (enkele houten en (ten dele) versteende en totaal (kalk- en zand)stenen schuren*, deels behorend bij panden aan de Ring, 19^e en 20^e eeuw, mogelijke oudere onderdelen);
- *Bleekveld 1/boek Gemeenlandsedijk Noord* (woonhuis/bedrijf, circa 1900); 2/3, 9 (woningen, 1850-1900); 10 (boerderij, circa 1960);
- *Gemeenlandsedijk Noord 5* (woning/bedrijfspan, ca. 1900/circa 1960);
- *Gemeenlandsedijk Zuid 5* (dijkwoning, circa 1875); 7 (woning/winkel, circa 1910); 10 (voormalig zaalkerkje, 1892);
- *Kerkplein 2/boek Achterweg (zuidzijde)* (boerderijtje, houten/stenen schuur, (druiven)kas, 1850-1900, circa 1930);
- *Kerkplein 6/8 en Kerkweg 2/4, 6/8, 3* (woonhuizen, circa 1960);
- *Kerkplein bij 11* (lage muur langs kerkhof, 19^e eeuw);

- *Ring 2* (woning/winkel, circa 1800); 3 (woning/winkel, circa 1915); 5/5a (v/m slagerij/woonhuis, circa 1900/circa 1850); 6 (woonhuis, circa 1800); 10 en 11 (hoekpanden, circa 1800); 14 (boerderij en woonhuis, wagenschuur enz., 19^e eeuw, maar oudere kern); 15, 16, 17 (woonhuizen, hekwerk, 19^e eeuw, nummer 16: bibliotheek van 'het Nut', 1897, no. 17: gerestaureerd, ± 1995); 20 (woonhuis, hekwerk, 1800-1850); 21 (woonhuis/winkel, circa 1900); 23 (woonhuis, stoepalen, circa 1800); 24 (woonhuis, circa 1920); 26 (woning/winkel, stoep met palen, 19^e eeuw); 27 (woning/winkel, circa 1920); 29 (woonhuis, 1855, gevel circa 1950); *ongenummerd t/o 5* (muziektent, 1949); *ongenummerd* (vijf kleine, betonnen boenstoepen, circa 1930).

Relatie tussen structuur en bebouwing

De waarden in de relatie tussen de structuur en de bebouwing liggen onder meer in het markante niveauverschil van de erven achter de panden aan de Ring: de erven hellen sterk af naar de Achterstraat, waar zich meestal schuren bevinden. Anders dan bij veruit de meeste (aaneengesloten) dijkhuizen kennen die in Abbenbroek dan ook geen achteruitgang op kelderniveau. Een belangrijk punt is ook de bebouwing van het Bleekveld, die het gevolg was van de verlanding van de Bernisse en bekading van de gorzen.

Een andere opmerkelijke waarde in de relatie tussen structuur en bebouwing van Abbenbroek komt tot uiting in de ruimtelijke scheiding tussen de geconcentreerde uitoefening van neringen, ambachten en boerenbedrijf enerzijds (vooral aan de Ring, het Bleekveld en de Gemeenlandsedijk) en de vanouds in hoofdzaak sterk institutioneel getinte functies, zoals het Rechthuis, de kerk, de pastorie, het kerkhof, het gemeentehuis en de school (aan het transparante Kerkplein). Belangrijke uitzonderingen op dit beeld zijn de kleine boerderij aan het Kerkplein 2 en de vestiging van 'het Nut' aan de Ring. De woningen op het 'eilandje' tussen de Gemeenlandsedijk Zuid en de dijkstoepen van de Achterweg (zuidzijde) behoren tot de weinige panden met ingangen op verschillend niveau binnen het gezicht.

Functionele waarden

Belangrijke functionele waarden binnen het gebied liggen in de werkende en de voormalige boerderijen en ambachten en in de bijbehorende schuren en andere opstallen. Voorbeelden zijn de houtzagerij aan en achter Ring 17, de boerderijen op Ring 14 en aan het Bleekveld 10 en het huis met bedrijfsruimte gelegen aan de Gemeenlandsedijk Noord 5. Opmerkelijk is tevens de kleine boerderij aan het Kerkplein. Deze en nog andere bedrijven, schuren en relicten zijn gewoonlijk de voortzettingen van al eeuwenoude functies en waarschijnlijk zijn dan ook nog oudere resten in en rond de panden aanwezig. Van bijzondere betekenis zijn ook winkel- en woonpanden als de voormalige slagterij/winkel aan Ring 5/5a en Ring 2, 3 en 25.

WAARDERING

Het beschermd dorpsgezicht Abbenbroek wordt gevormd door een in belangrijke mate in de 18^e, 19^e en vroege 20^e eeuw opnieuw ingevulde, maar van oorsprong middeleeuwse dorpsplattegrond. Belangrijke structurelementen zijn de Gemeenlandsedijk, de lusvormige dijk rond de havenkom, de zogenoemde Ring, het havenkanaal, het Bleekveld, de achterstraatjes en het aan de landzijde gelegen, enigszins amorfe Kerkplein. Structurerend is de op enige afstand van de Ring geplaatste kerk. Abbenbroek vertegenwoordigt een belangrijke, vroege fase en bovendien een typologische variant in de ontwikkeling van de zogenoemde voorstraatnederzettingen: het voorstraathavendorp.

De nog goed herkenbare historisch-ruimtelijke structuur en het historisch bebouwingsbeeld van dit voorstraathavendorp met de rond de voormalige haven vrijwel aaneengesloten bebouwing en het ijl bebouwde Kerkplein zijn van algemeen belang vanwege de gaafheid en de representativiteit van de cultuurhistorische, architectuurhistorische, stedenbouwkundige en de historisch-ruimtelijke waarden.

RECHTSGEVOLG VAN DE AANWIJZING

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden vastgesteld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

BRONNEN

- *Jongere bouwkunst en stedenbouw 1800-1945; Bernisse*. 2 delen. Den Haag 1995.
- Rijksmonumentenregister; Bernisse.

Literatuur

- A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinchem 1839-1851. 13 delen en supplement.
- P. Don, m.m.v. F. Schoorl en T. Graas, *Voorne-Putten*, Zeist/Zwolle 1992.
- W. Plokker (bewerkt door: P.J. Jonkers), *Geschied- en aardrijkskundige beschrijving van het Eiland Voorne en Putten benevens het Eiland Rozenburg*, Zwijndrecht 1851/57, facs. Nieuwendijk (N.B.), 1984.
- N. de Roy van Zuydewijn, *Monumenten Reisboek van Nederland, deel: Noord- en Zuid Holland*, Den Haag 1990.
- C. Scheffer en A.F.J. Niemeijer, *Architectuur en stedenbouw in Zuid-Holland 1850-1945*, Zwolle/Zeist 1996.
- A.G.H. Schotel (bewerkt door: P. van der Waal), *Een klein stukje over de historie van Abbenbroek*, [circa 1980].
- A.W.A.Th. Steegh, *Monumenten Atlas van Nederland; 1100 Historische Nederzettingen in kaart*, Zutphen 1985.
- L.F. Teixeira de Mattos, (K.B.A. Buijtendorp en G.J.C. Schilthuis), *De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland; Deel VII^{I+II}, De Eilanden (Vervolg), afdeling III: Het eiland Voorne en Putten met de Welplaat [...]; Het eiland Voorne en Putten met Rozenburg en de Welplaat [...]*, 's-Gravenhage 1952 en 1961.
- *Een beeld van het Zuid-Hollandse landschap; samenvatting van ontstaan, typering en structuur van het Zuid-Hollandse landschap*, z.p., z.j. [Den Haag, circa 1995].

Kaarten

1. Ontwikkelingskaart, RDMZ 2005.
2. Kadastrale Minuut van Abbenbroek, 1819. Kadastrale gemeente: Abbenbroek. Sectie: A. Naam: de Vlieger, blad: 1. Perceelnummers: 545-781. Landmeter: F.F.J. Machen. Jaar: 1819. Bron: www.dewoonomgeving.nl.
3. Luchtfoto: Abbenbroek. Topografische Dienst Kadaster, Emmen.

COLOFON

Uitgave: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2005

Onderzoek en tekst:

- Provincie Zuid-Holland, drs. A.F.J. Niemeijer

RDMZ-kaarten: drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag: RDMZ, ing. J.P. van Rooijen

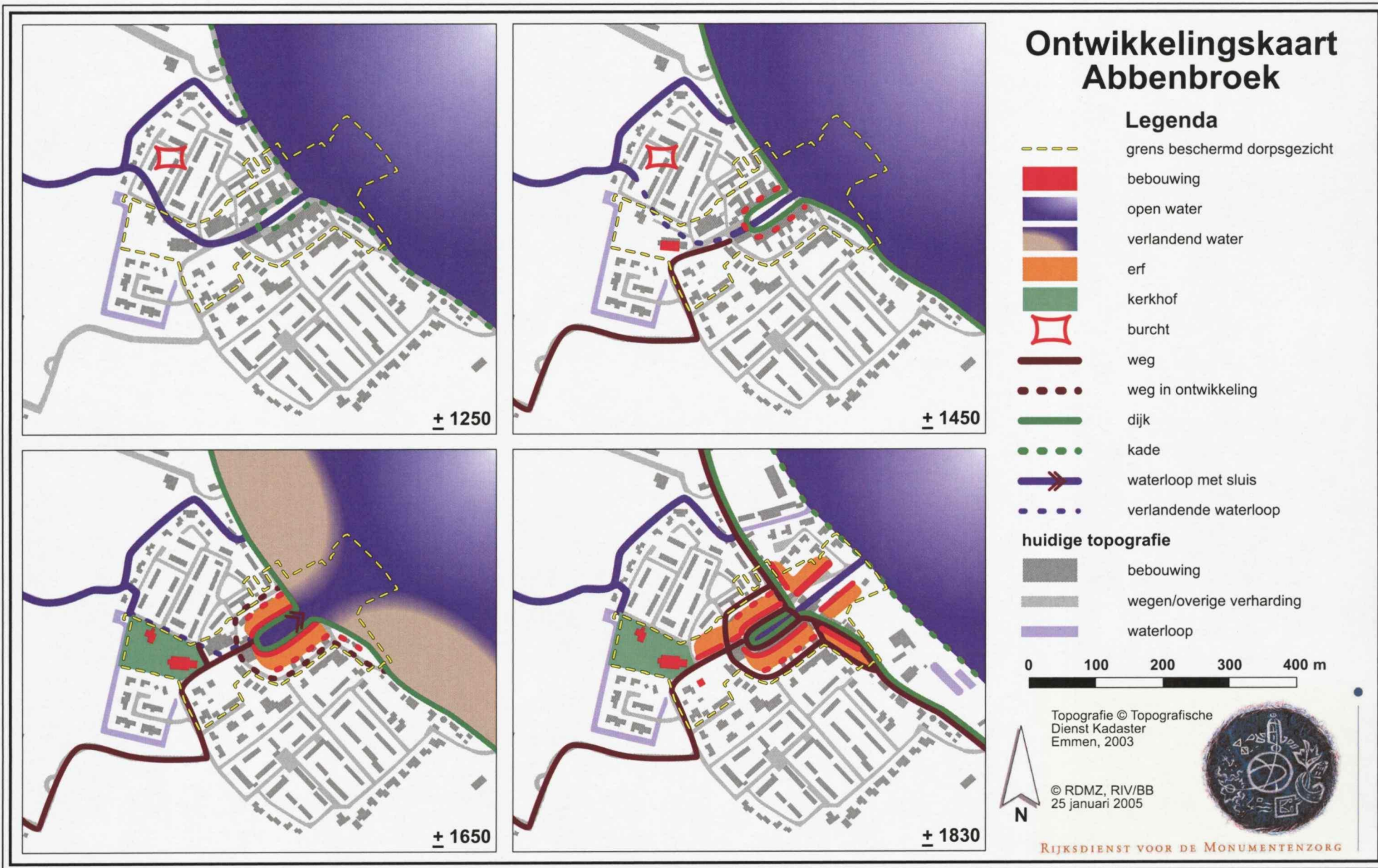
Redactie: RDMZ, drs. E.B. Manuel

PRODUCTIE

RDMZ/Drukkerij Kerckebosch bv, Zeist

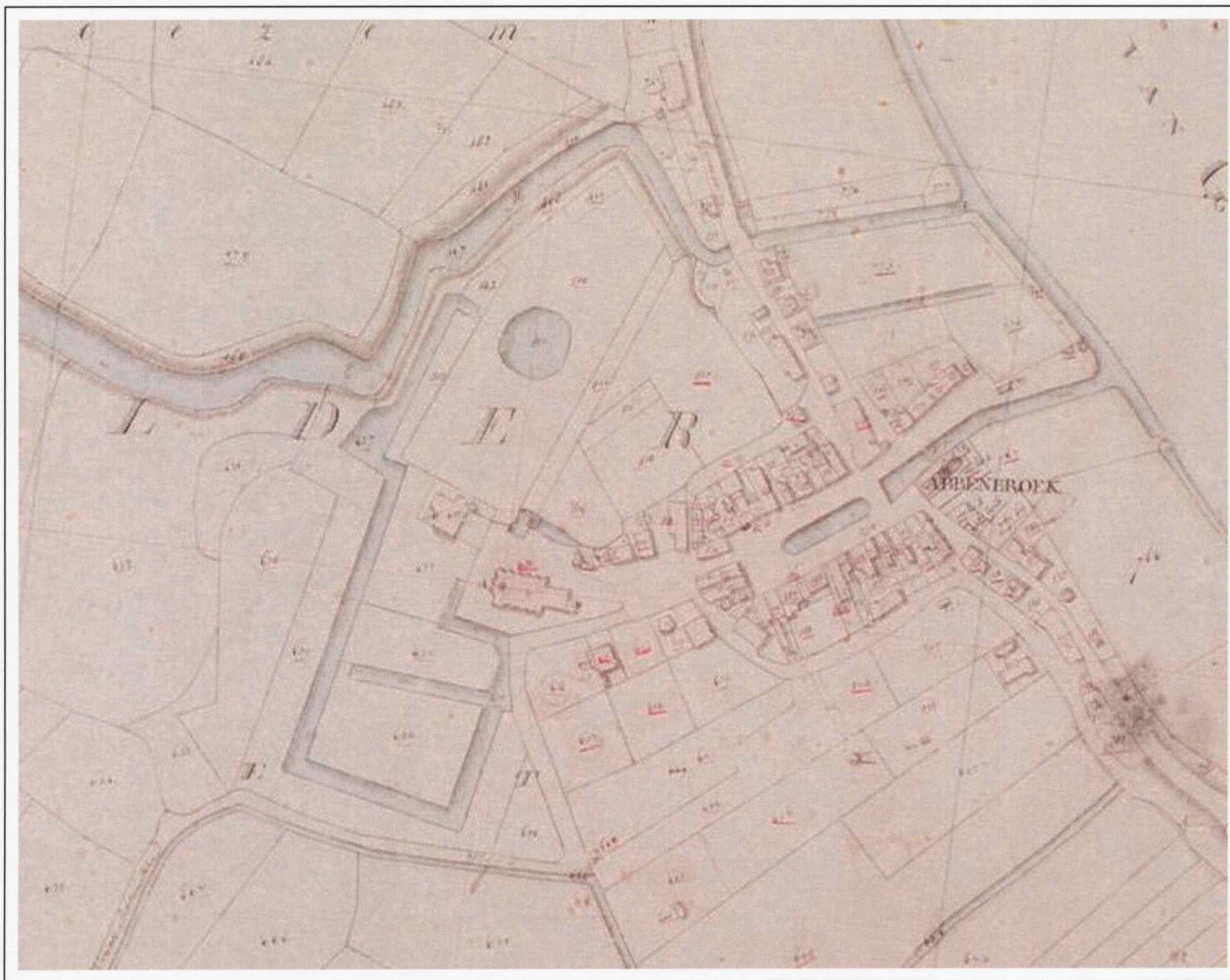
BIJLAGEN

1. Ontwikkelingskaart.
2. Kadastrale Minuut van Abbenbroek, 1819.
3. Luchtfoto: Abbenbroek.

Kaart 1 Ontwikkelingskaart

1.110525182017

Kaart 2 Kadastrale Minuut van Abbenbroek, 1819

1.110525182018

Kaart 3 Luchtfoto: Abbenbroek